

John Robertson: *The Enlightenment. A Very Short Introduction*. Oxford UP 2015.

Miten kirjoittaa tieteestä lyhyesti mutta tarkasti? Oxford University Pressin julkaisemat *A Very Short Introduction* -kirjaset ovat huolellisesti toimitettuja katsauksia siitä, miten tiede tulkitsee maailmankaikkeutta. Vuodesta 1995 julkaistuun sarjaan pääseminen on kertonut esitellyn teeman tärkeydestä kuten myös kirjoittajan arvostuksesta.

Historiantutkimuksen käsityksiä sarjassa on esitelty niin periodien, maantieteellisten alueiden kuin aatteidenkin nykytutkimusta käsittelemällä. Viime vuonna ilmestyi valistusta käsittelevä teos, jonka on kirjoittanut Cambridgen yliopiston aatehistorian professori John Robertson. 130-sivuinen katsaus jatkaa vuosikymmeniä kestänyttä väittelyä valistuksen luonteesta. Teos on kiinnostava paitsi älykkäästi kirjoitettuna ja ajatuksia herättävänä yleisesityksenä myös siksi, että Robertson sanoutuu irti monen tutkijan halusta nähdä valistus modernin maailman alkuna. Hän ei allekirjoita käsitystä, jonka mukaan valistusajattelu ennakoii ja määrittää 1800–2000-luvun yhteiskunnallista keskustelua sekä sen tuottamia arvoja ja valintoja. Valistus on Robertsonille olennainen 1700-luvun ilmiö.

**

Robertsonin valistustulkinnan innoittajana on 2000-luvun alussa valmistunut Jonathan Israelin tutkimusprojekti, joka kattoi 3 teoksessa ja 3000 sivussa 150 vuotta eurooppalaista ja amerikkalaista aatehistoriaa. Israel konstruoi kaksi erilaista valistusta. Radikaali valistus oli samanarvoisuutta, sekulaaria etiikkaa ja filosofista järkeä korostavaa ajattelua, kun taas maltillinen versio pyrki parantamaan elinolosuhteita vähitellen, olemassa olevia yhteiskunnallisia oloja ja käsityksiä muokkaamalla. Robertsonin mielestä Israel näkee todellisen, radikaalin valistusajattelun syntyneen spinozalaisesta materialismista ja ateismista. Itse hän haluaa väittää näin ehdottoman tulkinnan.

Robertson seuraa historioitsija J. G. A. Pocockia tulkintoja määritellesään valistuksen termillä ”a family of discourses”. Tällöin valistus näyttäytyy nippuna samansuuntaisia keskusteluja, jotka oikeuttavat puhumaan yhtenäisestä aatehistorian aikakaudesta. Ratkaisu on luonteva, sillä Robertson osoittaa, miten käsite valistuksesta on tullut historiantutkimukseen varsin myöhään. Valistuksesta kirjoittivat 1700-luvun filosofit ja sitä arvioivat heidän seuraajansa. Monissa seuraavalla vuosisadalla kirjoitetuissa tutkimuksissa valistusajattelun nähtiin ainoastaan ennakoineen Ranskan vallankumouksen tuomittavia tapahtumia. Valistus artikuloi ne ideat, joita toteutettiin vuodesta 1789 alkaen. Vasta 1900-luvulla valistuksesta tuli historiantutkimuksen kannalta analyysien arvoinen käsite. Tällöin Daniel Mornet’n, Paul Hazardin ja Franco Venturin kaltaiset tutkijat analysoivat 1700-luvun aatehistoriaa avoimemmin, koska he eivät he nähneet edeltäjiensä tavoin valistusfilosofien toiminnan kiteytyneen ainoastaan vallankumouksen valmistelussa.

Ajatus Ranskan ja vallankumouksellisten ajatusten yhteydestä ei silti katkennut. Historioitsijoiden tekemä valistustutkimus on liittynyt tiedon liikkumiseen ja leviämiseen – usein Ranskasta muualle Eurooppaan. Valistustutkimuksen siteet kirjahistoriaan ovat olleet tiiviit, tosin Robertsonille ideoita välittävät materiaalit ja tilat eivät ole yhtä tärkeitä kuin itse ajatukset.

**

Robertson jakaa esityksensä viiteen lukuun, jotka esittelevät niitä keskusteluja, jotka yhdessä muodostivat valistuksen. Kyse on samansuuntaisista ideoista, ei Spinozaa ihailleesta salaseurasta tai yhtenäisestä poliittisesta liikkeestä. Robertson käsittää valistuksen olleen eurooppalaisiin ja amerikkalaisiin yhteiskuntiin vaikuttamaan pyrkineen maallisen ajattelun historiaa. Ensimmäisessä

luvussa hän käy lyhyesti läpi niin filosofien kuin historioitsijoiden tuntoja 1700-luvun lopulta 2000-luvun alkuun. Toisessa luvussa Robertson kirjoittaa valistusajattelun suhteesta uskontoon, jonka hän näkee nykytulkintoja seuraten monimutkaisena. Kriittinen ja kontekstoiva raamatuntulkinta ei ollut ateismia ja varsinkin protestanttiset ajattelijat yrittivät korostaa suvaitsevaisuutta eri uskonnollisten ryhmien välillä.

Robertson toteaa valistusajattelun ytimen olleen pyrkimyksessä parantaa ihmiselämän olosuhteita maan päällä. Hän näkee tämän tapahtuneen ennen kaikkea poliittisen taloustieteen avulla. Erinomaisen kolmannen luvun pääosaan nousevat talouden ja moraalifilosofian sekä myös historiallisen ajattelun muutokset. Kun Jumalaa ei enää pidetty ihmisen toiminnan ja kohtalon absoluuttisena säätelijänä, ihmisen oma aktiivisuus oli tärkeää. Elinaika ei ollut enää valmistautumista tulevaan, vaan se tarjosi ainukertainen mahdollisuuden osallistua ja parantaa maailmaa. Pitkävaikutteisin valistusajattelijaksi saattoi olla Adam Smith. Hänen ajattelunsa heijasteli valistuksen keskeistä sisältöä: pyrkimyksiä nälän ja kurjuuden vähentämiseen, kaikenlaisen vapauden lisäämiseen ja miellyttävän luksuksen sopivaan kasvattamiseen.

Neljännessä luvussa Robertson siirtyy tarkastelemaan elinolosuhteiden parantamisen toista ulottuvuutta. Paitsi talouden vapautta, tarvittiin hallitusten kykyä kuunnella yhteiskunnallista keskustelua. Tämä johdattaa hänet arvioimaan valistunutta julkisuutta: kahviloita, saloneja, kirjapainoja ja tekijyyttä. Varsin tuttuja reittejä seuraavan käsittelyyn tuo eloa luvun loppuosassa analysoitu Euroopan hallitusten ja hallitsijoiden suhde valistuksen ajattelijoihin. Robertson ei palaa valistuneen itsevaltiuden analyysiin, vaan pohtii sitä, millä tavalla valistunut ajattelu levisi koulutuksen ja yliopistojen avulla hallitsijoiden hoveihin.

Teoksen viimeinen luku palaa alun argumenttiin filosofien ja historioitsijoiden valistuksen erilaisista konteksteista. Ehkä yllättäen Robertson näkee nimenomaan historioitsijoiden kaikkiruokaisen valistuskäsitteen ongelmallisena. Siitä on tullut modernin symboli, kuten kriittiset huomiot Anthony Pagdenin *The Enlightenment and why it still matters* -teoksesta osoittavat. Robertson toivookin historioitsijoilta filosofien käsitteellistä tarkkuutta, joskaan ei näiden ideoiden täydellistä seuraamista, valistuksesta kirjoittaessaan.

**

Monen muun valistusta tutkineen lailla Robertson ei rajaa käsittelemäänsä maantieteellistä aluetta tarkasti. Hän viittaa lähinnä Isoon-Britanniaan, Ranskaan, Saksaan ja Alankomaihin. Italialaisen valistuksen esittely tuo teokseen syvyyttä, mikä toki on odotettua Napolin aatehistorian asiantuntijalta. Marginaalit eivät saa sijaa tässä käsittelyssä.

Asia on kiinnostava myös 1700-luvulla identiteettiään rakentaneessa Suomessa. Myös sen historiassa on periodi, joka on nimetty valistuksen aikakaudeksi, tosin siihen on monesti liitetty hyödyn käsite. Suomen alueella valistus merkitsi viljelymenetelmien parantamista, vanhojen dokumenttien julkaisua ja kahvinjuontia. Robertsonin konstruoiman valistuskeskustelujen perheen ulottaminen turkulaiseen, hämeenlinnalaiseen tai vaasalaiseen todellisuuteen saattaa vaikuttaa kolonialistiselta menneisyyden länsimaistamiselta.

Porthanin ja Smithin maailmojen yhteen liittäminen ei välttämättä ole keinotekoista. 1700-luvun Suomen alueella kohdattiin samoja kysymyksiä, vaikka yhteiskunta oli erilainen. Jotkut suomalaistaustaiset muualle lähteneet osallistuivat eurooppalaiseen valistukseen. Ruotsin itäosissakin herrnhutilaisuuden ja pietismin nousu koettelivat uskonnollista suvaitsevaisuutta, spinozalainen raamatuntulkinta tunnettiin ja kysymykset kaupan vapaudesta ja luksuksen roolista olivat ajankohtaisia. Sanomalehdistön alkuvuodet ja esimerkiksi Turun akatemian sekä Viaporin

linnoituksen ympärille syntyneet yhteisöt olivat tärkeitä paikallisesti, vaikka ne eivät haastaneet keskusvaltaa.

En odottanut Robertsonin viittaavan Aurora-seuraan, mutta hänen tapansa liikkua vain eurooppalaisen ajattelun keskeisillä paikoilla paljastaa oleellisen asian suhteista marginaaleihin. Hänen valistuksensa on keskeisten maantieteellisten alueiden, tärkeimpien (mies)ajattelijoiden ja vaikutusvaltaisimpien ajatusten koostumus. Kun suurin osa uudemmassa 1700-luvun tutkimuksesta on selkeästi ottanut huomioon sukupuoli- tai ympäristöhistorian ja pohtinut eurooppalaisen maailman otaksuttuja raja-alueita, Robertson vaikenee näistä kaikista.

Hiljaisuus ei ole sattumaa. Robertson ei näe valistuksen, kuten muidenkaan aatehistoriallisten ilmiöiden, tutkimusta ajankohtaisten kysymysten esille nostamisena. Menneisyyttä ei voi suoraan verrata nykyisyyteen. Aatehistorian merkitys on siinä, että se tuo erilaisia ratkaisuja ja ajattelutapoja tietoisuuteemme.

Robertson ei etsi oman aikamme kannalta oleellisia asioita 1700-luvun teksteistä, elleivät ne edusta keskeisesti tuolloin muotoiltua ajattelua. Siksi hänen yleisesityksensä ei käsittele niitä 1700-luvun aate- ja kulttuurihistorian varjokujia ja marginaaleja, joihin monet nykytutkijat viittaavat. Omalla laillaan tämä on jopa virkistävää.

Samalla se, että Robertson ohittaa valistusajattelun marginaalisemmat ilmiöt, johtaa hänet yksinkertaistamaan historiaa. Minusta kyse ei ole vain valistusajattelun tarkastelemista sen omista lähtökohdista ja kontekstista. Kiistanalaiset tai vähemmän levinneet ideat ohittamalla Robertson myös poistaa marginaalisemman ajattelun sisältämän toisenlaisen todistuksen valistuksen ajasta. Lyhyessä yleisesityksessä tämä on ehkä selitettävissä, mutta samalla se muistuttaa siitä, miten historiankirjoitus on valintojen tekemistä.

The Enlightenment: A Very Short Introduction on julkaistu syksyllä 2015. Robertson pohtii loppuluvussa, miten valistusajattelun sitoutuminen kehitykseen ja elinolosuhteiden parantamiseen on meille haastavaa, koska sitä seurasivat monet katastrofit. Tästä huolimatta viime aikojen yhteiskunnallinen keskustelu on käsitellyt monia valistuksen keskeisiä teemoja. Tällä kertaa äänessä ja näppäimistöjen takana ovat tosin olleet niiden kriitikot.